

Robert Edge Pine,

◀ portret Ruđera Josipa Boškovića (oko 1760)

Isusovac Ruđer Josip Bošković (Dubrovnik, 1711. – Milano, 1787), jedan je od najvećih znanstvenika i erudita svojega vremena. Filozof, fizičar, astronom, pjesnik, arheolog i diplomat u službi Dubrovačke Republike, Bošković je bio i član niza uglednih stranih znanstvenih akademija (Francuske, Engleske i Ruske), kao i rimske Arkadije. Njegov je novi sustav prirodne filozofije doživio velik odjek u čitavoj Europi. Pisao je i objavljivao radove iz raznih znanstvenih područja: matematike, fizike, astronomije, filozofije. Djelovao je i kao profesor u Italiji (Rim, Padova), a bio je utemeljitelj i ravnatelj zvezdarnice u Breri kod Milana. U Parizu je imenovan ravnateljem optike za mornaricu. Kao inženjer radio je na sanaciji apside i kupole sv. Petra u Rimu. Portret je nastao tijekom Boškovićeve boravka u Londonu. Original se čuvao u samostanu Male braće u Dubrovniku do 1972. godine, kada je ukraden i do danas nije pronađen. Postoje dvije kopije toga portreta – jedna se čuva u Kulturno-povijesnom muzeju u Kneževu dvoru (rad Frana Šimunovića), a druga u Pomorskom muzeju u Dubrovniku (rad Iva Dulčića).

Tijekom 18. stoljeća veze Hrvata sa zemljama Zapadne Europe mogu se razmatrati na više razina (političkoj, diplomatskoj, gospodarskoj i društvenoj), no možda su one ipak bile najizraženije na intelektualnom i kulturnom polju. U prvome redu, u navedenom razdoblju mnogi Hrvati školovali su se i djelovali u europskim središtima Parizu, Rimu, Padovi, Milanu, Londonu, Beču, itd. Ondje su stjecali znanja koja su ih trajno obilježila. Neki od njih vraćali su se u domovinu i pronosili ideje i spoznaje s kojima su se susreli tijekom svoga boravka i studija u nekom od kulturnih središta Italije, Engleske, Francuske ili njemačkih zemalja. Neki su pak ondje ostajali kao profesori ili znanstvenici i time su doprinikli ukupnome razvoju europskih znanosti. Nazočnost Hrvata diljem zapadnih sveučilišta govori u prilog dubokoj ukorijenjenosti hrvatskoga naroda u onovremene civilizacijske tijekove Zapadne Europe.

U 18. stoljeću hrvatske zemlje od sjevera do juga postaju zanimljivim i često posjećenim odredištem niza europskih intelektualaca. Ono što su doživjeli na svojim putovanjima diljem hrvatskih krajeva neki su od tih pohoditelja zabilježili, najčešće u obliku putopisa, izvješća ili crteža, te su na taj način pronijeli dio hrvatskoga duha i materijalne kulture ondašnjom Europom.

Hrvatska i Francuska

Hrvati u Francuskoj

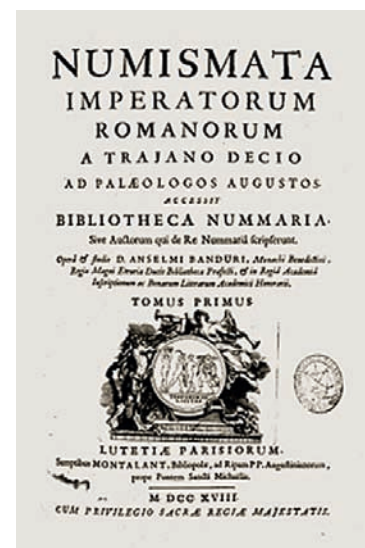
Pariz je još od srednjega vijeka bio privlačan europski centar u koji su dolazili, među ostalima, i brojni hrvatski intelektualci, kako bi ondje stjecali znanja i doživjeli razmjene znanstvenih iskustava sa svojim pariškim kolegama. Također, Pariz je kroz stoljeća bio stjecište mnogih umjetnika i znanstvenika podrijetlom iz hrvatskih krajeva koji su u njemu pronašli povoljno intelektualno ozračje za svoje stvaralaštvo. Taj trend nastavio se i u 18. stoljeću.

Među hrvatskim intelektualcima koji su veći dio života proveli u Parizu, svakako treba istaknuti dubrovačkog benediktinca Anselma Bandurica (1675–1743),

bizantologa i numizmatičara. Nakon školovanja u Italiji Banduri se najprije, na poziv Cosima III. Medicija, nastanio u Firenci, gdje je istraživao tamošnje arhive, usmjerivši se na crkvenu povijest, posebice na povijest Južnih Slavena. Ondje se 1700. upoznao sa svjetski poznatim paleografom Bernardom de Montfauconom, kojemu pomaže u prepisivanju rukopisa. Na Montfauconov poticaj Banduri odlazi u Pariz gdje se trajno nastanjuje. U početku je živio u glasovitoj pariškoj opatiji Saint-Germain-des-Prés, gdje se započeo baviti grčkim jezikom i poviješću Bizanta, a prvo njegovo dvosveščano djelo *Imperium Orientale sive Antiquitates Constantinopolitanae in quatuor partes distributae* tiskano je Parizu 1711. Riječ je o bizantološkoj studiji koja sadrži niz neobjavljenih izvora važnih za povijest Bizanta, a među ostalima, tu su sadržana i dva vrlo značajna spisa za hrvatsku povijest – *De administrando imperio* i *De thematibus Orientis et Occidentis* cara Konstantina Porfirogeneta. Njegovo je drugo djelo, svojevrstni numizmatički katalog *Numismata imperatorum Romanorum a Trajano Decio ad Palaeologos Augustos*, u kojemu se opisuje život careva, prikazanih na kovanim rimskim, grčkim i egipatskim (ptolomejskim) novčićima, tiskano u Parizu 1718. U međuvremenu, 1715. Banduri postaje počasni član pariške *Académie des Inscriptions et des Belles-Lettres*. Zatim se priklonio dvorskome krugu vojvotkinje od Orléansa, majke regenta Filipa II. Orléanskog te se od 1724. trajno nastanio unutar Palais-Royal, gdje je i umro u siječnju 1743.

Nakon ukidanja Družbe Isusove 1773., na poziv brojnih uglednih prijatelja, u Pariz je došao znameniti Dubrovčanin Ruđer Josip Bošković (1711–1787), matematičar, fizičar, astronom, filozof, diplomat i pjesnik, jedan od najvećih umova svoga vremena. Ondje je postao ravnatelj optike u francuskoj ratnoj mornarici (1774–1782). Još od 1748. bio je dopisni član pariške *Académie des Sciences*, dopisivao se s Voltaireom, polemizirao s D'Alembertom te surađivao u edicijama poput *Mémoires de Mathématique et de Physique présentés à l'Académie Royal des Sciences, par divers Sçavans et lus dans ses Assemblées* (1760), *Journal des Sçavans* (1761., 1763) i *Mémoires ou Noires présentés par des Savans étrangers* (1774). Mnoga njegova djela s latinskoga ili talijanskoga jezika prevedena su na francuski. Opat Barruel preveo je njegov spjev o pomrčini mjeseca *Les Éclipses* (1779), posvećen kralju Luju XVI., a 1785. isti je prevodilac objavio njegove rasprave iz optike pod naslovom *Nouveaux ouvrages*. Godine 1772. tiskan je u Lausannei, prije talijanskoga originala, francuski prijevod Boškovićeve *Dnevnika s puta iz Carigrada u Poljsku*. Također, s latinskoga na francuski prevedeno je i njegovo djelo *Voyage astronomique et géographique dans l'État de l'Église entrepris par l'ordre et sous les auspices du pape Benoît XIV, pour mesurer deux degrés du méridien et corriger la carte de l'État ecclésiastique par les PP. Maire et Boscovich* (Paris 1770). Joseph de Guels de Cogolin preveo je njegovu pjesmu u čast poljskoga kralja (*Poème latin en l'honneur du roi de Pologne, duc de Lorraine et de Bar, lu à l'Académie des Arcades de Rome*).

Na francuskome jeziku svoje je rasprave pisao i matematičar i fizičar Antun Marija Lorgna/Lornja (1735–1796), podrijetlom iz Knina, a na francuski jezik prevedena su i djela znamenitoga medicinskog pisca, podrijetlom Dubrovčanina, Jakova Armena Baglivija (1670–1712). Za vrijeme boravka u Parizu, budvanski se pustolov Stjepan Zanović (1751–1786) susretao i prijateljivao s najznamenitijim ljudima toga vremena, Voltaireom, D'Alembertom, Rousseauom, a na svojim europskim putovanjima stekao je široku, enciklopedijsku naobrazbu, što je u nemaloj mjeri utjecalo na njegove kulturne spoznaje i književni opus.

Naslovnica Bandurijeva djela *Numismata imperatorum Romanorum a Trajano Decio ad Palaeologos Augustos* (Pariz 1718) (Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu)

Kao dio navedenoga djela objavljena je i numizmatička bibliografija *Accesit Bibliotheca nummaria, Sive Auctorum qui de Re Nummaria scripserunt*. To je izdanje, iznimno važno za povijest numizmatike, vrlo brzo (Hamburg 1719) doživjelo drugo izdanje (nadopunjeno i popravljeno).

Prodor francuskoga duha u Hrvatsku. Odjeci zasada Francuske revolucije

Osamnaesto stoljeće posebice je intenziviralo francusko-hrvatske kulturne veze. S prosvjetiteljskim idejama Europom širio se i utjecaj francuskoga jezika koji kod dijela hrvatske elite postaje pomodan. Naime, od druge polovice 18. stoljeća na hrvatskoj političkoj i kulturnoj sceni pojavljuju se mnogi intelektualci koji su iskazivali žestoko protivljenje terezijanskim reformama, a osobito su se opirali prodiranju njemačkoga jezika u sve pore društva. U pokušaju izmicanja pred utjecajem konzervativnoga Beča, ali i ustajala ozračja Mletaka, dio hrvatske elite počeo se priklanjati francuskim utjecajima, prihvaćajući egzotični im francuski jezik, a s njime usvajajući i nove pomodarske običaje: odjeću, frizuru, čitalačke navike i koketiranje s francuskim slobodoumnim svjetonazorima.

Izgradnjom Versaillesa ostvaren je barokni prototip dvorca koji se prihvaća u zemljama Srednje Europe, a francuski duh odrazio se i u hrvatskoj arhitekturi, napose na dvorcima i kurijama plemstva na području sjeverozapadne Hrvatske koji se od druge polovice 18. stoljeća grade ili pregrađuju po uzoru koji je stizao iz Francuske (npr. Bela, Gornja Bedekovčina, Gornja Bistra, Gornja Stubica, Ivanec, Jalžabet, Ludbreg, Miljana, Novi Marof, Opeka, Oroslavlje, Vinica Gornja, Začretje, Zajezda, Zelendvor, itd.).

Uspjesi Francuske revolucije uskovitlali su europske zemlje te tako i Hrvatsku, posebice nakon donošenja *Deklaracije o pravima čovjeka i građanina* (1789) i proglasa Konventa (1792) da će francuski narod podržati sve potlačene europske narode. Za vrijeme Francuske revolucije hrvatski su graničari katkada ratovali na raznim stranama, budući da ih je jedan dio, socijalno marginaliziranih, pod vodstvom baruna Siegfrieda Thaufferera prišao Revoluciji i formirao Hrvatsku legiju koja je na talijanskoj bojišnici ratovala protiv Austrijanaca.

U Zagrebu i u Dubrovniku javljaju se jakobinski klubovi, no ideje Francuske revolucije snažnije se izražavaju tek kasnije, u doba narodnoga preporoda. Ipak, jedna neuspješna epizoda tzv. jakobinske zavjere završila je smaknućem njezinih vođa. Naime, dana 23. srpnja 1794. uhapšen je Ignjat Martinović (1755–1795), utemeljitelj »Društva reformatora« i »Društva slobode i jednakosti« i vođa tzv. ugarske jakobinske zavjere, u kojoj je sudjelovalo više Mađara i Hrvata. Josip Kralj, koji je također bio među osumnjičenima za sudjelovanje u Martinovićevoj zavjeri, 4. veljače 1795. izvršio je samoubojstvo, čime je onemogućeno proširenje istrage na Hrvatsku. Zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac, također je bio osumnjičen da je indirektno sudjelovao u planovima zavjere, pa je tada, čini se, uništio prvi dio svoga *Dnevnika* (*Diarium*). Cilj zavjerenika bilo je provođenje društvenih i gospodarskih reformi po uzoru na Francusku revoluciju. Dana 20. svibnja 1795. u Pešti, na Krvavom polju, smaknute su urotničke vođe Josip Haynocy, Ivan Lacković, Franjo Szentmariaji i Ignjat Martinović. Iduće godine u Beču bio je pogubljen i barun Siegfried Thaufferer koji je utjecao na širenje jakobinskih ideja u Hrvatskoj i u drugim habsburškim zemljama.

Dvorac Zaječda

Barokni dvorac Zaječda, smješten u istočnome dijelu Hrvatskoga zagorja, podigla je sredinom 18. stoljeća plemićka obitelj Patačić, nakon što je napustila svoju srednjovjekovnu utvrdu Milengrad. Dvorac je projektiran kao trokrilni objekt, pri čemu tri krila zatvaraju unutarnje dvorište, a s četvrte strane omeđuje ga zid s portalom. Krila dvorca su prema dvorištu rastvorena arkadama. Od značajnijih prostorija u dvorcu ističu se središnji salon, kapela i stubište.

Prosvjetiteljske ideje u domaćoj literaturi

U drugoj polovici 18. stoljeća državne i crkvene vlasti poduzimaju oštre mjere protiv uvoza »opasne« literature francuskih enciklopedista i drugih europskih pisaca, pobornika ideja prosvjetiteljstva. Djela Diderota, Voltairea, Montesquieua i drugih, te posebice *Encyclopédie*, bila su zabranjena. No, to nije spriječilo njihovo širenje u Hrvatsku, a knjige su različitim načinima i putovima, najčešće preko Mletaka, stizale ponajviše u privatne knjižnice. Izravni i neizravni poticaji, koje su pokrenule knjige francuskih enciklopedista, na hrvatskom su tlu, osim političkih, imali i posljedice većeg zapažanja literarnih djela raznorodne tematike i sadržaja kao sredstva prosvjećivanja. Naime, s prosvjetiteljskim idejama u Hrvatsku su stigla nova poimanja o čitanju kao važnom čimbeniku društvenoga, političkoga i tehnološkoga razvitka te o važnosti naobrazbe širih društvenih slojeva. Knjige koje su bile namijenjene puku sada dobivaju didaktičku, informativnu i domoljubnu funkciju. Među najpoznatija literarna ostvarenja, inspirirana dijelom i prosvjetiteljskim idejama, u Hrvatskoj izdvajaju se *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* fra Andrije Kačića Miošića, objavljen u Mlecima 1756., zatim *Cvit razgovora naroda i jezika iliričkoga aliti arvackoga* fra Filipa Grabovca (Venezia 1747) i Slavonca Matije Antuna Relkovića *Satir iliti divji čovik* (1762).

Dubrovačka Republika – receptor francuskih utjecaja

Iako teritorijalno mala, Dubrovačka Republika bila je važan primatelj stranih poticaja i utjecaja, a među ostalima posebno su se isticali francuski. Značajno je primijetiti da je zapažen broj pojedinaca iz hrvatskih krajeva, koji su se školovali po zapadnoeuropskim centrima, među ostalima i u Parizu, gdje su se afirmirali na raznim područjima znanosti i umjetnosti, dolazio iz Dubrovnika (Anselmo Banduri, Ruđer Bošković i drugi). Iako je francuski diplomatski utjecaj u gradu podno Srđa jače prisutan tek od druge polovice 18. stoljeća, u njemu se već od polovice stoljeća osjeća utjecaj francuskih kulturno-jezičnih strujanja. Tako

je dubrovački pjesnik, isusovac Ignjat Đurđević (Giorgi) 1721. ustvrdio kako je francuski jezik u modi i da se ljudi u Gradu, čim ga i površno znaju, odmah smatraju »eruditima Europe«.¹

Godine 1766. tadašnji francuski konzul u Dubrovniku, André Alexandre Le Maire, u svom izvještaju francuskoj vladi o Dubrovniku, ističe da Dubrovčani »više vode računa o francuskoj nego o bilo kojoj drugoj literaturi. Poneki uče jezik da bi mogli čitati francuske knjige...«, i zatim malo dalje govori: »Ima nekoliko žena koje rado čitaju dobre francuske i talijanske knjige...«.²

Kazališne satire jednoga od najpoznatijih francuskih komediografa 17. stoljeća, Jeana Baptiste'a Poquelina Molièrea (Pariz, 1622–1673), izvodile su se osobito često u dubrovačkim kazalištima. Tako se početkom 18. stoljeća u Dubrovniku pojavljuje posebno zanimljiv segment hrvatske drame u obliku tzv. frančezarija, prijevoda odnosno lokalizacije Molièreevih komedija. Dvadeset i četiri Molièreeve drame prevodili su obrazovni znalci francuskoga jezika (Franatica Sorkočević/Sorgo, Dživo Bunić/Bona ml., Petar Bošković, Marin Tudišević/Tudisi i Josip Betondić te Korčulanin Petar Kanavelić).

Dubrovačko-francuske diplomatske veze

Nakon završetka mletačko-osmanskoga rata (1714–1718), u drugoj četvrtini 18. stoljeća dubrovački donosi s Osmanlijama pomalo se pasiviziraju, a Beč i Pariz, umjesto Carigrada, postaju središta dubrovačke diplomatske aktivnosti. Dubrovačka Republika u tom je periodu oblikovala modernu diplomatsku mrežu stalnih predstavnika u Rimu, Beču, Mlecima, Napulju i Parizu. Na samom kraju 18. st. vrlo su razgranate diplomatske veze Dubrovnika s mnogim sredozemnim zemljama i krajevima (Portugal, Španjolska, Francuska, Italija, Albanija, Grčka, Cipar, Egipat, itd.) u kojima Republika ima osamdesetak konzularnih predstavništava. Od svih europskih sila priznata je kao suverena država s čvrstim međunarodnim položajem.

Godine 1757. Francuska je uspostavila življe veze s Dubrovačkom Republikom te ondje uzastopce šalje tri konzula. Prvi je bio André Alexandre Le Maire, koji je u Dubrovniku djelovao do 1764. On je uspio u Dubrovnik prokrijumčariti poznati Voltaireov komično-satirični ep *Djevica Orleanska (La pucelle)*, koji je s oduševljenjem čitala dubrovačka mladež, što je zgrozilo dubrovački Senat, koji je, pak, od Pariza zahtijevao da povuče svoga konzula. Dapače, Republika je poslala u Pariz Frana Sorkočević-Bobaljevića (1721–1800), franjevca i kasnijega stonskog biskupa (1772–1800), koji je imao zadatak diplomatskim putem uvjeriti mjerodavne osobe za konzularna pitanja na dvoru Luja XV. da je Le Maire za dubrovačku vladu *persona non grata*. Drugi francuski konzul u Dubrovniku od 1764. do 1771. bio je René F. Prevost, s kojim su Dubrovčani također bili nezadovoljni te su ponovno namjeravali poslati Bobaljevića u diplomatsku misiju u Pariz. No, zbog intriga koje je protiv njega

¹ Gabrijela Vidan, Hrvati u ogledalu Francuza. Hrvatska i frankofona Europa u osamnaestom stoljeću, u: *Hrvatska – Francuska: stoljetne povijesne i kulturne veze / Croatia – France: plusieurs siècles de relations historiques et culturelles*, urednik Dražen Katunarić, Zagreb 1995., 57.

² André Alexandre Le Maire, O Dubrovniku i Dubrovčanima 1766.: izvještaj gosp. Le Mairea, francuskog konzula u Koronu, o Dubrovačkoj Republici, *Dubrovnik*, god. III (XVII), br. 6, Dubrovnik 1974., 50, 55.

poduzeo bivši konzul Le Maire i negativnih izvještaja koje je Bobaljević pisao i slao vladi u Dubrovnik, a ticali su se dvora Luja XV., francuska je diplomacija prisilila dubrovačku vladu da osudi njegove izvještaje te je – nakon što je riješen »nesporazum« – započelo razdoblje boljih odnosa s konzulom Le Prevostom. Po isteku njegova mandata 1772. stigao je u Dubrovnik francuski konzul René Bruère-Desrivaux, otac pjesnika Marka Bruerevića (Marc Bruère-Desrivaux, 1770–1823). Bruerević je bio još dijete kada je došao u Dubrovnik i tamo je proveo gotovo dvadeset godina svoga života. U Dubrovniku je stekao osnovnu naobrazbu, a s Gradom je povezan i njegov cjelokupan književni opus. Pisao je ponajviše na hrvatskome, a u manjoj mjeri na francuskome, latinskom i talijanskom jeziku. Osim raznih prigodnica i poslanica prijateljima, znancima i supruzi, ispjevao je nekoliko uspješnih pokladnih pjesama i kolendi, a posebice je ostao zapažen kao pisac komedije *Vjera iznenada*, radnju koje je smjestio među više slojeve dubrovačkoga društva. Bavio se i prevodilaštvom te je na talijanski i francuski prevodio naše narodne pjesme. Tako je *Hasanaginicu* preveo na francuski pod naslovom *Le Divorce*.

Zbog gospodarskih interesa Francuske, koja je bez posrednika nastojala kupovati bosansku vunu za francusku tekstilnu industriju, otvoren je u Travniku 1793. francuski konzulat, a prvi tamošnji konzul bio je upravo Marko Bruerević. Tu je vrlo uspješno organizirao poštansku službu za francusku diplomatsku poštu između Carigrada i Pariza te Mletaka (preko Šibenika i Sinja). Također je poticao protuaustrijsko raspoloženje i širio francusku političku propagandu u Bosni. U Dubrovnik se vratio krajem 1797., a 1801. imenovan je vicekonzulom, a potom i vicekomisarom. Nakon propasti Republike, Bruerević 1806. postaje francuski konzul u Skadru, gdje se bavio političko-vojnim problemima. Godine 1817. bio je opozvan u Pariz i tamo se susreo s prijateljem Antunom Sorkočevićem koji ga je uveo u pariške književne krugove. Ondje se ubrzo afirmirao, ponajviše svojim prijevodima i prigodnicama. Godine 1823. imenovan je konzulom u Tripoliju, ali na putu do tamo razbolio se i umro na Cipru.

Francuski interes za hrvatsku baštinu

Krajem 18. stoljeća u Francuskoj se posvećuje izvjesna pažnja hrvatskoj narodnoj književnosti. Godine 1771. na francuski jezik prevedeno je djelo talijanskoga prirodoslovca, opata Alberta Fortisa *Viaggio in Dalmazia* (anoniman prijevod naslovljen *Voyage en Dalmatie*). Osim što je vrijedan putopisni izvor, u tom djelu, i u originalu i u prijevodu, nalazi se narodna pjesma *Hasanaginica*. Ta pjesma, koja je doživjela više francuskih prijevoda, bila je inspiracija i grofici Justine Wynne Rosenberg-Orsini za njezin roman o Morlacima (*Les Morlaques*, Venezia 1788). Dubrovčanin Antun Sorkočević, diplomatski predstavnik Republike u Parizu, upozna je francusku javnost s hrvatskom književnom baštinom, a preveo je na francuski jezik jedan odlomak Gundulićeva *Osmana*. Početkom 19. stoljeća neki su francuski putopisci u svojim zapisima s putovanja po Dalmaciji pružali podatke o hrvatskoj književnosti i jeziku. Tako, primjerice, Chevalier Bernardini u svom *Discours sur la langue illyrienne*, govori o hrvatskome jeziku i književnosti. Drugi su francuski putopisci opisivali prirodne i kulturne znamenitosti. Primjerice, Belsazar de la Motte Hacquet, liječnik, etnograf, mineralog i botaničar, putovao je našim krajevima u isto vrijeme kada i Fortis. Najprije je boravio u Sloveniji, gdje je obavljao liječničku praksu, a zatim je proputovao Istru, Liku, Dalmaciju i Bosnu. Objavio je mnoga zapažanja o tim krajevima i to na

njemačkom jeziku. Njegovo djelo, prevedeno s njemačkoga na francuski jezik, nosi naslov *L'Ilyrie et la Dalmatie, ou mœurs, usages et costumes de leurs habitans [...] Traduit de l'allemand de M. le docteur Hacquet, par M. Breton. Argumenté d'un mémoire sur la Croatie militaire...*, a objavljeno je u dva sveska u Parizu 1815. U srpnju 1782. na obalama Istre i Dalmacije boravio je Francuz Louis-François Cassas (1756–1827), slikar i zaljubljenik u antiku, koji se s putovanja vratio s više desetaka crteža rimske arhitekture, pejzaža i topografskim kartama. Na temelju Cassasovih slikovnih uradaka putopisni tekst sastavio je Joseph Lavallée te je 1802. njihov zajednički produkt ukoričen pod naslovom *Slikovito i povijesno putovanje Istrom i Dalmacijom – napisao Joseph Lavalle prema itineraru L. F. Cassasa (Voyage pittoresque et historique de l'Istrie et de la Dalmatie, Rédigé d'après l'itinéraire de L. F. Cassas)*.

Hrvatsko-engleske kulturne i znanstvene veze

Osamnaesto stoljeće obilježilo je i englesko-hrvatske kulturne veze. Recepcija engleskih knjiga, ali i jezika, napose je bila zamjetna na području južne Hrvatske.

Junije Restić/Resti (1755–1815) dubrovački pisac i pjesnik, dobro je vladao engleskim jezikom i na njemu je pisao, ali i čitao mnoge engleske suvremenike čija su djela utjecala i na njegovo stvaralaštvo. Tako je Restić svoga prijatelja Miha Sorkočevića u pismima molio da mu pošalje knjige engleskih autora i primjerke nekih engleskih časopisa, primjerice *The Idler*. Djela engleskih autora čitala su se u originalu, kao što je to bio slučaj kod Restića, ali i u prijevodima na talijanskom, njemačkom ili francuskome jeziku.

Tomo Basiljević/Bassegli (1756–1806) istaknuti je dubrovački erudit koji je po uzoru na francuske, talijanske i njemačke prosvjetitelje želio reformirati državno ustrojstvo Dubrovačke Republike. Naime, u svome glavnom i nedovršenom djelu *Le plan de réforme de la constitution de la République de Raguse* iznio je ideju o Dubrovniku kao središtu buduće federativne ili konfederativne Ilirske Republike u kojoj bi bili okupljeni svi južnoslavenski narodi. Basiljević se školovao diljem europskih sveučilišta te je stekao široko obrazovanje, a u svoje vrijeme bio je jedan od najboljih poznavatelja europske književnosti i kulture u Dubrovniku. Osobito je čitao engleske pisce, a vodio je i prepisku s mnogim Englezima. Njegova je biblioteka sadržavala mnoge vrijedne knjige, naročito djela engleske književnosti, filozofije i povijesti. Tako je Basiljević u svojoj biblioteci imao djela Bede Časnoga, cjelokupnu kolekciju Shakespeareovih djela, sveukupna djela Francisa Bacona na latinskom jeziku, engleske povijesne spise iz druge polovice 17. stoljeća, jedno djelo Thomasa Hobbesa, francuski prijevod djela *Essay concerning Human Understanding (Esej o ljudskom razumu)* Johna Lockea, filozofska djela Davida Humea i druga. Od književnih djela čitao je Josepha Addisona, Jamesa Thomsona, Edwarda Younga i Laurencea Sternea, a njegova je knjižnica sadržavala i antologiju engleskoga pjesništva u šest knjiga (Joseph Friedrich von Retzler, *Choice of the Best Poetical english Pieces*, Wien 1783). Zatim se tu našao i prijevod *Ilijade* Alexandera Popea i izdanje njegovih pjesama na engleskom jeziku. Svestranim obrazovanjem, liberalnim svjetonazorom i promišljanjima, Basiljević se može smatrati jednim od vodećih južnohrvatskih prosvjetitelja.

Velikoga je pak splitskog erudita iz 18. stoljeća, Julija Bajamontija (1744–1800), osim medicine i glazbe, zaokupljala filološka znanost, pa se bavio prevodenjem književnih i znanstvenih djela s latinskoga, francuskog i engleskog na talijanski jezik. Napose se oduševljavao engleskim jezikom, na kojemu je čitao, pisao i komunicirao. Čitao je poeziju engleskoga prosvjetiteljskog pisca Alexandera Popea, zatim filozofske spise Davida Humea, povijesnu građu Edwarda Gibbona, a na talijanski je preveo ulomke iz djela engleskog arhitekta Roberta Adama iz njegove monografije o Dioklecijanovoj palači, na kojima će kasnije temeljiti opis palače u svojim zapisima o povijesti grada Splita. Također, Bajamonti se smatra začetnikom anglistike u Hrvatskoj. Naime, u Arhivu Arheološkoga muzeja u Splitu pronađena je njegova rukopisna građa na engleskom jeziku, a tu se posebice ističe priručnik za učenje engleskog jezika, koji je Bajamonti sastavio u englesko-talijanskoj dvojezičnoj formi. Pregled osnova engleskoga izgovora i ortografije, *Of the English Pronunciation and Spelling in genera*, predstavljen je u dva stupca: s lijeve strane je stupac u kojemu se nalaze engleske fraze, a s desne je njegov prijevod na talijanski jezik pod naslovom *Della Pronunzia e Scrittura Inglese in generale*.

Ruđer Bošković u Engleskoj

Ruđer Bošković sedam je mjeseci 1760. boravio u Engleskoj. U pismima koje Ruđer šalje bratu u Rim, opisuje život i običaje u Engleskoj, zatim ga izvještava o engleskom jeziku koji uči, naročito naglašavajući razlike između izgovora i ortografije te opisuje engleski način izgovaranja latinskih riječi. Nadalje, Bošković se u tim pismima osvrće na englesko sudstvo i pravo, zabave i kazalište te govori o različitim aspektima društvenoga i kulturnoga života, kao i o najvažnijim kulturnim spomenicima, sveučilišnom životu, tradiciji i običajima. Za vrijeme boravka u Engleskoj Bošković je posjetio sveučilišta u Oxfordu i Cambridgeu, zvjezdarnicu u Greenwichu, dvorce engleskih plemića te kuću Alexandera Popea. U Londonu se susreo s mnogim tamošnjim znanstvenicima i književnicima. Družio se s cijelom plejadom slavni Engleza, poput Jamesa Bradleya, astronoma i upravitelja zvjezdarnice u Greenwichu, Georga Parkera, predsjednika Akademije znanosti u Londonu (*Royal Society*), u koju je bio izabran kao član, zatim književnika Samuela Johnsona i drugih. Nekoliko godina nakon odlaska iz Engleske, Bošković je nastavio prepisku s mnogima koje je ondje upoznao, napose s astronomima. Engleska spisateljica Cornelia Knight (1757–1837) u svojoj je *Autobiografiji* donijela važne podatke o nekim dubrovačkim književnicima i znanstvenicima koje je osobno imala prilike susresti. Tako je ostavila osebujan portret Rajmunda Kunića, dubrovačkoga pjesnika latinista. O Ruđeru Boškoviću ima samo riječi hvale te mu se divi »kao matematičaru i astronomu, ali i kao dobru latinskom pjesniku, koji je poput mnogih drugih svojih zemljaka imao dar da s lakoćom slaže latinske stihove.«³ Također s latinskoga na engleski jezik prevela je pjesmu Ignjata Đurđevića (1675–1737) naslovljenu *O starini i prošlosti ilirskoga jezika*. Time je ova engleska spisateljica u mnogome pridonijela popularizaciji Dubrovnik u Engleskoj.

³ Ivo Mardešić, Osamnaesto stoljeće, u: *Hrvatska – Velika Britanija: povijest kulturnih i književnih odnosa / Croatia – Great Britain: the history of cultural and literary relations*, urednik Ivo Mardešić, Zagreb 1995., 63.

Hrvatska u engleskoj putopisnoj literaturi

U osamnaestom stoljeću nastali su mnogi britanski putopisi o hrvatskim krajevima. Putopisac Simon Clement, koji je 1715. putovao našim krajevima (u sjevernu Hrvatsku došao je iz Beča preko Ugarske), opisao je Čakovec, Varaždin, Zagreb, Karlovac te neke usputne predjele. Clement uočava i opisuje kažnjavanje i vješanje ljudi u mjestima kroz koje je prolazio, zatim razlaže o obrađivanju zemljišta, daje prikaz nekih građevinskih osobina, ali ponajviše ga zanimaju vinogradi te donosi opis vinorodnih krajeva, a govori i o kvaliteti i cijenama vina. Nažalost, ovaj putopis nije nikada objavljen, ali ukazuje na zanimanje koje se u engleskoj javnosti početkom 18. stoljeća počelo javljati za hrvatske sjeverne krajeve. Jeremy Milles također je putovao sjevernom Hrvatskom te je dao opis geografske osobitosti Kraljevine Hrvatske i zemalja s kojima graniči. Posebice ga zanimaju tokovi rijeka Save i Drave. Opisao je Legrad, zatim oblike nastambi i vjersku pripadnost tamošnjih stanovnika (naglašava da ima oko 503 obitelji luteranske vjeroispovijesti). Dao je prikaz njihova ponašanja za vrijeme vjerskih obreda u katoličkoj crkvi (!) koju pohađaju, a u Varaždinu ga posebice oduševljavaju isusovačko učilište te tamošnji samostani i crkve. Svećenik Richard Pococke putovao je Istrom te je pokazao interes za antičke spomenike u Umagu, Poreču, Rovinju i Puli u kojoj ga je općinio amfiteatar kojega je smatrao jednim od najljepših na svijetu. Njegov putopis *A Description of the East and some other Countries* objavljen je u Londonu 1745. i doživio je znatan odjek u Engleskoj, a preveden je na njemački i francuski jezik. U posljednjoj četvrtini 18. stoljeća dragocjene podatke o našoj obali engleskim čitateljima pružio je Thomas Watkins u

Portret Roberta Adama, pripisuje se Georgeu Willisonu, oko 1770–1775.

putopisu objavljenom 1792. u Londonu. Watkins je prikazao duhovno i političko stanje u Mletačkoj Republici, opisao je rad mletačke tajne policije, korumpiranost civilne uprave i dekadenciju mletačke mornarice. Ipak, na tom putovanju najviše ga je oduševila ljepota Dubrovnika, gostoljubivost tamošnjih stanovnika, gradska uprava, otvorenost prema strancima, visoko obrazovanje te učenost mnogih njegovih žitelja. Stanovnike Dalmacije doživljava slične Škotima, hrabre, poštene i navikle na vremenske nepogode. Watkins je dao vrlo lijepu sliku o primorskoj Hrvatskoj, a njegov je putopis doživio dva uzastopna izdanja (1792., 1794), što govori o uspjehu kod engleske čitalačke publike.

Poznati škotski arhitekt Robert Adam (1728–1792), na svom je putu po Italiji saznao za Dioklecijanovu palaču u Splitu, zdanje koje je odlučio posjetiti i opisati. Godine 1764. objavljena je njegova knjiga pod naslovom *Ruins of the Palace of the Emperor Diocletian at Spalatro in Dalmatia*. U tom je putopisu ova građevina opisana kao cjelina s mnogo detalja, ali je pisac istaknuo i prirodne ljepote Splita, njegov povoljan geografski položaj, klimu i zaleđe. Autor je rekonstruirao osnovni plan i detalje građevine te izradio točne crteže. Neki

stručnjaci smatraju da je ta Adamova rekonstrukcija Dioklecijanove palače bila polazišna točka svih njegovih ideja za građevine koje je tijekom života projektirao u Edinburghu, Londonu i okolici. Primjerice, dvorac Luton Hoo u Bedfordshireu projektiran je po uzoru na splitsku palaču, a dvije najljepše Adamove građevine, Syon House u predgrađu Londona i Kedleston Hall u Derbyshireu, podsjećaju također na slavni splitski kompleks. Atrij u Kedlestonu rađen je po uzoru na Peristil, dok je mauzolej u Bowoodu pojednostavljena varijanta Jupiterova hrama. Struka smatra da je taj arhitekt kreirao tzv. »Adamov stil« koji je bio inspiriran Dioklecijanovom palačom i još danas je u svijetu vrlo popularan. Osim rekonstrukcije Palače, u knjizi Adam podrobno opisuje ljepote Splita kojemu se divi te ističe da postoji potreba iskapanja unutar građevine kako bi se došlo do tada još nepristupačnih prostorija. Adam, nadalje, opisuje i neke druge splitske ustanove i građevine poput lazareta, utvrđenja, tržnica, luke te mlinova za masline. Ovaj je putopis značajan zbog svoje kulturno-civilizacijske uloge u upoznavanju engleske javnosti s arhitektonskim spomenicima Splita.

Talijansko-hrvatski odnosi

Talijanska književnost među Hrvatima

Krajem 17. stoljeća u talijanskoj književnosti počinje prevladavati reakcija protiv do tada dominantnog baroka. S tim u svezi utemeljena je i književna *Accademia degli Arcadi* u Rimu 1690. Među njezinim su utemeljiteljima i dva Dubrovčanina: budući kardinal Nikola Radulović i upravitelj Vatikanske biblioteke Stjepan Gradić (Gradi). Mnogi Hrvati bili su njezini članovi, primjerice Ruđer Bošković, Ivan Paštrić, Juraj i Jakov Baglivi, Ivan Dominik Stratiko (Stratico) i drugi. Po uzoru na rimsku akademiju, neki pisci osnovali su u Dubrovniku svoju Akademiju *degli Oziosi*, a imala je sličan cilj: oživjeti književnost, kultivirati književni jezik i obnoviti ukus (*buon gusto*). Po sličnim su uzorima osnivane akademije i u drugim gradovima, okupljajući među svojim članstvom ponajprije intelektualnu elitu.

Gotovo svi književni rodovi u Italiji imali su odjeka i na istočnoj jadranskoj obali. Osobito su bile popularne maškarate, pokladne pjesme koje su bile odraz talijanskih *canti carnascialeschi*.

I u sjevernoj Hrvatskoj u 18. stoljeću bilježimo odjeke talijanske književnosti. Franjevac Ivan Velikanović (1723–1803) preveo je i objavio tri talijanske religiozne drame. Aleksandar Tomiković (1743–1829), franjevac koji je studirao u Rimu, slobodno parafrazira Metastasijev oratorij *Giuseppe riconosciuto* (*Josip poznat od svoje braće*, Osijek 1791). Isusovac Antun Kanižilić ugledao se u Gundulićeve *Suze sina razmetnog* i Đurđevićeve *Uzdahe Mandaljene pokornice*, a u Varaždinu je grofica Katarina Patačić, rođena Keglević, pisala na kajkavskom narječju lirske pjesme pod utjecajem talijanskih pjesnika, od kojih neke i prevodi te 1781. unosi u zbirku *Pesme horvatske*.

Prve tiskare i trgovina knjigama

U Dubrovniku je 1783. započela s radom prva tiskara koju je iz Mletaka donio knjižar i tiskar Carlo Antnonio Occhi, a poslije njega tiskaru je preuzeo Andrea Trevisan. U njoj je tiskano pedesetak raznih publikacija i knjiga dubrovačkih autora na hrvatskom, talijanskom i latinskom jeziku. Prva knjiga koju je Occhi objavio bile su *Rime* Saba Bobaljevića i Miha Monaldija. U Zadru su krajem 18. stoljeća djelovala dva tiskara, oba podrijetlom Mlečani – Antonio Bobolin i Domenico Fracasso, no njihove tiskare nisu razvile značajniju knjižnu proizvodnju, koja je započela tek 1803., s pojavom Antonija Luigija Battare. U Kotoru je krajem stoljeća proradila prva tiskara koju je osnovao Mlečanin Francesco Andreola 1798. U nekim gradovima kontinentalne Hrvatske – Osijeku, Varaždinu i Zagrebu – također su u 18. stoljeću djelovale tiskare koje su imale ulogu u proizvodnji knjiga na hrvatskom, ali i na latinskom i na njemačkom jeziku. Knjige su se iz pojedinih dijelova Europe dopremale u Hrvatsku, o čemu svjedoče popisi i katalozi knjiga privatnih, crkvenih i školskih knjižnica. Mleci su tada sloveli za jedno od najopskrbljenijih knjižarskih tržišta u Europi pa su učeni Hrvati od Kotora do Dubrovnika i od Istre do Zagreba mogli tamo nabavljati sve što je bilo aktualno. Trgovačkim brodovima knjige su za naručitelje dopremene u primorske gradove, a iz Mletaka, Rima i iz gradova s njemačkoga jezičnog područja na razne načine dopremaju se velike količine knjiga u sjeverne dijelove Hrvatske, posebice u Zagreb. Svjedočanstvo o trgovini knjigama nalazi se u tiskanome katalogu zagrebačkog tiskara i knjižara Antuna Novosela iz 1796., u kojemu je popisano čak 3000 naslova knjiga koje on nudi na prodaju. Uglavnom su to bile knjige na latinskom i na njemačkom jeziku, u manjoj mjeri na francuskome, a najmanje ih je bilo na hrvatskom jeziku.

Hrvati na talijanskim sveučilištima

Budući da je Italija geografski najbliže Dalmaciji, mnogi su se Hrvati, ponajprije oni s istočne jadranske obale, uputili na studij diljem tamošnjih sveučilišta. U 18. stoljeću u Padovi je studirao filozofiju i medicinu Zadranin Šimun Stratiko te je 1758. postao profesor teorijske medicine. Od 1764. predavao je matematiku, astronomiju, nautiku i arhitekturu sve do 1801., kada je otišao u Paviu na mjesto profesora navigacije. Riječanin Bartol Patuna, nakon završetka studija, neko je vrijeme bio asistent slavnoga profesora medicine i utemeljitelja egzaktne patološke anatomije Giovannija Battiste Morgagnija. Važnu ulogu u školovanju Hrvata imao je Hrvatski zavod u Bologni, koji je od 1551. do 1781. djelovao kao poseban zavod za pitomce iz hrvatskih zemalja i Ugarske pod imenom Collegium Hungarico-Illyricum. U 18. stoljeću tu se školovao i povjesničar Baltazar Adam Krčelić.

Ruder Josip Bošković također je dio života proveo u Italiji. Nakon stjecanja temeljnog obrazovanja u Dubrovniku u Collegium Rhagusinum, Bošković je nastavio studij u rimskome kolegiju Collegium Romanum. Nakon završena studija filozofije, matematike i fizike, predavao je u nižim razredima Rimskoga kolegija, a uskoro je ondje preuzeo katedru matematike. Bavio se rješavanjem raznih tehničkih projekata kao što je bila obnova luka u Riminiju i Savoni. Nakon boravka u Beču, gdje je tiskao svoje glasovito djelo *Philosophiae naturalis theoria* (1758), zatim putovanja i boravka u Parizu, Londonu i Carigradu odakle je načinio veliko putovanje u Poljsku koje je opisao u

svom *Dnevniku* (Bassano 1784), Bošković se ponovno preko Šleske i Austrije vratio u Italiju gdje je 1763. izabran za profesora matematike na Sveučilištu u Padovi. Godine 1764. započeo je s pripremama za osnutak zvjezdarnice u Breri kraj Milana. Ondje je izradio potrebne nacрте i započeo sustavna astronomska istraživanja.

Jedan od najvećih dubrovačkih skladatelja 18. stoljeća svakako je Luka Sorkočević (1734–1789), kojega stručnjaci smatraju prvim hrvatskim simfoničarom. Sorkočević je temeljno obrazovanje stekao u dubrovačkom isusovačkom kolegiju, a primao je i privatnu poduku od talijanskoga učitelja glazbe Giuseppea Valentia, koji je pedesetih godina djelovao kao *maestro di cappella* u katedrali. Prema kratkoj biografiji sačuvanoj u zbirci Bizzaro u Državnom arhivu u Dubrovniku, Luka je boravio u Rimu na studiju glazbe kod Rinalda da Capue, vjerojatno u razdoblju između 1757. i 1762., a čini se da je studirao i književnost. Po povratku u Dubrovnik uključio se u obavljanje državnih poslova te je obnašao različite funkcije (činovničke, sudske, upravne i diplomatske). Godine 1765. bio je imenovan veleposlanikom na kraljevskom dvoru u Francuskoj, što je odbio, ali je zato supotpisao dubrovačko-francuski ugovor u Dubrovniku (1776). Godine 1781. poslan je za veleposlanika na Carski dvor u Beč. Iz toga četveromjesečnog razdoblja potječe iscrpan *Dnevnik* koji uz razne događaje i osobe iz političkoga života Dvora i Austrije evidentira i glazbeničke susrete te svjedočanstva vezana uz glazbeni život Beča i Carskoga dvora. Sorkočević je u svoj dnevnik zabilježio susrete s Christophom Willibaldom Gluckom, Josephom Haydnom, Pietrom Metastasijem i drugima te je potanko opisao priredbe – koncerte, kazališne i operne izvedbe, dvorske balove, dačke priredbe i nastupe glazbenika u privatnom krugu, kao i glazbena zbivanja na povratku prema rodnome gradu (u Grazu, Ljubljani, Rijeci). Vjerojatno je sa svog putovanja donio i niz muzikalija – rukopisnih ili tiskanih koje su pohranjene u njegovoj ostavštini. Lako je moguće da je Sorkočević svoje iskustvo s glazbenim životom Beča iskoristio nekoliko godina kasnije, kada je 1787. imenovan povjerenikom kazališnih priredaba.

Splićanin Julije Bajamonti, nakon obrazovanja stečenog u rodnome gradu, zaputio se na studij medicine u Padovu gdje je 1773. stekao doktorat znanosti. Vjerojatno je za boravka u Italiji nastavio i s glazbenim školovanjem, što se može vidjeti po talijanskim stilskim utjecajima u njegovim skladbama. Njegova visoka naobrazba kasnije se odrazila na Bajamontijevu višestranu djelatnost u mnogim znanstvenim područjima, od medicine preko glazbe do filologije i prevodilaštva.

Dubrovačanin Đuro Ferić (1739–1820), pjesnik i pisac brojnih tekstova s prosvjetiteljskim i predromantičarskim senzibilitetom, jedan je od naših prvih folklorista. U *Opisu dubrovačke obale*, pisanom po uzoru na talijanskog pisca Giuseppea Parinija i njegovo djelo *La vita rustica* te knjigu *Die Alpen* njemačkoga autora Albrechta von Hallera, dao je klasicistički prikaz dubrovačkoga krajolika. Ističući važnost *Hasanaginice* kao vrlo vrijedne narodne pjesme koja je doživjela europsku popularnost, Ferić se dopisivao s mnogim filozozima koji su bili zainteresirani za istraživanje južnoslavenskoga folklor, među ostalima s Bajamontijem, tvorcem studije o Homerovu »morlakizmu« i s njemačkim folkloristom Johannom Müllerom, te su na taj način njegove moderne i predromantičarske ideje o »narodnom geniju« doprle i do Srednje Europe.

Četrdesetih godina 18. stoljeća u Zadru je tri godine boravio mletački književnik Carlo Gozzi (1720–1806). U svojim je memoarima (*Memorie inutili*, Venezia 1797) ostavio neka opažanja o Dalmaciji koja su upotpunila putopis Alberta Fortisa.

Hrvatski vojnici na europskim bojištima

U 18. stoljeću vodio se čitav niz ratova u kojemu su sudjelovali i hrvatski vojnici – krajišnici. U Ratu za španjolsku baštinu (1701–1714), koji se vodio između Francuske i austro-anglo-pruske koalicije, sudjelovali su i Hrvati. Španjolci tada drže južni dio Apeninskoga poluotoka, a senjski brodovi napadaju španjolske i francuske brodove te – ukoliko se sumnja da prevoze robu u španjolske i francuske zemlje – i mletačke i dubrovačke lađe. U habsburškoj vojsci, pod zapovjedništvom Eugena Savojskoga, sudjeluju i hrvatske krajiške čete, a austrijska vojska pod vodstvom Savojskoga niže pobjede u bitkama kod Chiare (1701), Luzzare (1702), Höchstädta i Dunaua (1704) te posebice Torina (1707), Oudenardae (1708) i Malplaqueta (1709).

U Ratu za austrijsku baštinu (1740–1748) osobito se se istaknuli i svjetsko ime stekli hrvatski ratnici pod zapovjedništvom baruna Franje Trenka (1711–1749), slavonskoga veleposjednika pruskoga podrijetla. Trenkovi panduri osvojili su Kam, Filzhofen i Deggendorf na Dunavu, a hrvatski su odredi ratovali u Bavarskoj te 1742. ušli u München. Sljedeće godine Trenkovi odredi prešli su Rajnu i nastavili pohode po Francuskoj. Nakon što je Franjo Trenk 1746. zatvoren i osuđen, njegovi panduri i hrvatski graničari nastavili su ratovali u Nizozemskoj sve do 1748.

U Sedmogodišnjem ratu (1756–1763) sudjelovali su i hrvatski krajišnici te su prošli gotovo sva bojišta, a nazočni su bili i u bitci kod Kölna 1757. Ratne prilike, međutim, donose i pozitivne promjene za Hrvatsku. Ratujući u Šleskoj, Pruskoj i Češkoj hrvatski su se vojnici upoznali s novim tekovinama modernoga doba, pogotovo iz gospodarskoga života. Na povratku s bojišta krajišnici u zavičaj donose prve nasade krumpira, što će uvelike doprinijeti smanjenju gladi. Pojedini plemići, koji su u vojsci obnašali časničku funkciju, koriste se onime što su upoznali i nastoje presaditi srednjoeuropska iskustva u Hrvatsku. Tako je iz korespondencije grofa Petra Sermagea supruzi Ani rođenoj Drašković razvidno da je u stranome svijetu osobito bio zainteresiran za trgovinske i gospodarske novine, koje želi prenijeti i u domovinu. Upoznavši strane zemlje, uvidio je potrebu za gospodarskim prosperitetom svoje zemlje. Vrativši se 1761. u Hrvatsku, uredio je novi način prijevoza drva po gorskim šumama.⁴ Potpukovnik banderijalaca Franjo Kušević utemeljio je na zagrebačkom Ksaveru tvornicu sukna (1750) pri čemu mu je poslovni sudrug od 1761. bio grof Petar Troilus Sermage, koji je još za boravka u Moravskoj uvidio koliku dobit donose tamošnje manufakture sukna.

Boravak u njemačkoj zemlji snažno je djelovao i na graničarskoga časnika Matiju Antuna Relkovića. Sve što je tamo snažno utjecalo na njega uspoređivao je sa stanjem u domovini. Za vrijeme zarobljeništva napisao je svoje najznačajnije djelo po francusko-njemačkim uzorima. *Satir iliti divji čovik* knjiga je praktične poduke o vrijednosti suvremenih reformi. Objavljena je 1762. i postala je važno sredstvo prosvjećivanja slavonskih krajeva u razdoblju terezijansko-jozefinskih reformi.

⁴ Josip Matasović, *Die Briefe des Grafen Sermage aus dem Siebenjährigen Kriege*, Zagreb 1923., 225.

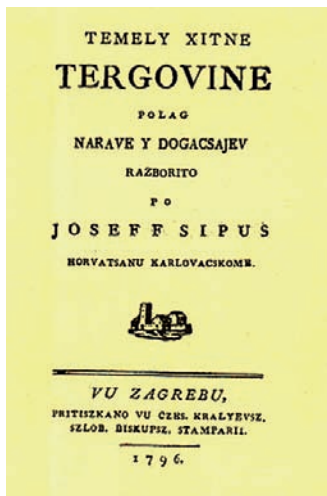
Hrvatski posjedi u rukama stranaca

Nakon Bečkoga rata, okončanoga mirom u Srijemskim Karlovcima 1699., Austrija je stekla cijelu Ugarsku i Erdelj, Hrvatsku do Une te Slavoniju do utoka Bosuta u Savu. Zemlja koja je bila u državnim rukama davana je u zakup privatnicima, strancima, tako da je već u prvoj dekadi 18. stoljeća započet proces dekameralizacije zemlje, tj. državna komorska dobra pretvarana su u privatne veleposjede koji su bili u rukama stranoga plemstva, što se odrazilo na gospodarski, ali i demografski razvoj Hrvatske, Slavonije i Baranje. Primjerice, španjolski markiz Don Ramon de Villana Perlas de Rialp, dobivši od Karla VI. 1725. posjede Ozalj, Brod na Kupi i Grobnik, izgradio je u blizini Delnica, na imanju koje je prozvao Perlasdorf, prvu staklanu u Hrvatskoj, koja je prestala raditi prije 1737. Valpovačko vlastelinstvo car Karlo VI. darovao je 1721. barunu Petru Antunu Hilleprandu von Prandauu koji je 1724. osnovao najstariju pivovaru na ovim prostorima. Našičko je vlastelinstvo došlo u posjed zapovjednika brodske tvrđave Johanna Ferdinanda baruna Kybua von Kinsfelda, a slično je bilo i s drugim dobrima koja su nekada pripadala hrvatskome plemstvu.

Ekonomija pod utjecajem fiziokratizma

U 18. stoljeću prosvjetiteljske ideje odrazile su se u novom fiziokratskom pokretu koji se najprije pojavio u Škotskoj i Engleskoj, a onda se osobito razvijao u Francuskoj. Ideolozi fiziokratizma zastupali su mišljenje da su zemlja i njezini proizvodi temeljni izvor bogatstva, te zbog toga treba unaprjeđivati poljodjelstvo. Da bi se takve ideje mogle praktično provesti osnovana su gospodarska društva koja su bila prvenstveno poljodjelska. Godine 1735. takvo je društvo osnovano u Škotskoj, zatim u gradovima Engleske, Njemačke te diljem talijanskih država, a vrlo brzo i na području Mletačke Republike. Nove fiziokratske ideje prodrle su i u Dalmaciju te se od druge polovice 18. stoljeća osnivaju gospodarska društva, tzv. akademije. U Splitu je 1767. osnovano prvo gospodarsko društvo *Società economica*. U Zadru je 1787. utemeljena *Accademia economico-agraria*, koja je bila usmjerena prema poljoprivredi, a iduće godine u Kaštel Lukšiću otvorena je *Accademia agraria*. Članovi dalmatinskih gospodarskih društava, ugledni i obrazovani pojedinci (Ivan Dominik Stratiko, Antun Radoš, Julije Bajamonti, Julije Parma i drugi), posebnu su brigu posvećivali prenošenju agronomskih znanja i vještina na slabo obrazovan seoski svijet. Organizirali su različita predavanja, a svoje stručne članke na talijanskome jeziku objavljivali su u mletačkim publikacijama *Nuovo giornale d'Italia* i *Nuovo giornale enciclopedico d'Italia*.

Pod utjecajem europskih fiziokratskih ideja koje su potiskivale stare merkantilističke ekonomske ideje, i hrvatski gospodarstvenici na sjeveru nastojali su primijeniti neke gospodarske inovacije koje su se provodile u Engleskoj i Francuskoj. Karlovčanin Josip Šipuš u tom je duhu napisao ekonomski priručnik *Temelj žitne trgovine* (*Temelj žitne trgovine polag narave y dogascajev*), što je prvo djelo takve vrste u Hrvatskoj. Šipuš se zalagao za poticanje slobodne trgovine, koja će djelovanjem tržišnih zakona osigurati dobre i pravedne cijene kako za proizvođače tako i za

Naslovnica djela Josipa Šipuš
Temelj xitne tergovine polag narave y dogacsajev,
Zagreb 1796.
(Nacionalna i sveučilišna
knjižnica u Zagrebu)

Josip Šipuš (1753. – oko 1800), trgovac i ekonomski pisac, autor djela *Temelj xitne tergovine polag narave y dogacsajev*, Zagreb, 1796) zastupa nove, moderne stavove, ističući poljoprivredu i slobodnu trgovinu kao temeljne pokretače razvoja gospodarstva. Protivio se ograničenju uvoza i izvoza, čime bi se spriječila skupoća i nestašica te omogućio uzlet slobodne privatne inicijative, ali i opće dobro. Značajan je prinos i na usustavljanju ekonomske terminologije i prijevoda stranih pojmova na hrvatski jezik. Zalagao se i za jedinstveni hrvatski standardni jezik te rad na hrvatskoj gramatici i rječniku.

potrošače, a sve u duhu idejnih zasada Francuske revolucije. U svome djelu Šipuš upućuje kako se treba manipulirati žitom da bi ono ostalo zdravo te da se za njega na tržištu postigne veća cijena. Jednako tako, Šipuš naglašava da se trgovina u Hrvatskoj provodi na hrvatskom jeziku, koji tada još nije standardiziran (kao što je to bilo učinjeno u Njemačkoj, Francuskoj i Engleskoj). Odatle potječe i njegov zahtjev da se ubrza rad na jedinstvenome književnom jeziku, što bi olakšalo trgovačko poslovanje. Idejni utjecaji koji su djelovali na Šipušovu raznovrsni su, ali ponajprije na njega utječu Adalbert Barić, a od francuskih mislilaca ugledao se na enciklopediste, naročito predstavnike fiziokratizma na čelu s Françoisom Quensayem (1694–1774), dočim mu je od engleskih najveći uzor bio Adam Smith koji je 1776. objavio knjigu *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda*, čije je ideje Šipuš doslovce preslikao u hrvatsku stvarnost.

* * *

Iz prethodno navedenoga možemo zaključiti da su u 18. stoljeću hrvatske veze sa Zapadnom Europom na mnogim razinama bile vrlo intenzivne, ali ipak najjači mostovi povezivanja gradili su se na kulturnom i znanstvenom području. U prvom redu, prosvjetiteljske ideje koje su stizale prvenstveno iz Francuske preko Italije ili Beča, reflektirale su se i u hrvatskom političkom, gospodarskom, društvenom i kulturnom životu, no jače su zaživjele tek u prvoj polovici 19. stoljeća s narodnim preporodom. Mnoge europske znatiželjnice privlačila je ljepota hrvatskih krajeva, a u svojim putopisima divili su se gostoljubivim ljudima, običajima i kulturnim spomenicima s kojima su se susreli na proputovanjima kroz sjevernu i južnu Hrvatsku. Tako se zaslugom francuskih, engleskih, njemačkih ili talijanskih putopisaca šira čitalačka publika diljem Europe mogla upoznati s hrvatskom kulturno-umjetničkom baštinom i ljepotom zemlje. Hrvatski pak intelektualci, koji su boravili na europskim sveučilištima i tamo stekli široku naobrazbu, donijeli su u Hrvatsku neke moderne spoznaje koje su pokušali primijeniti u domaćim prilikama i okolnostima, a neki koji su ostajali u Europi doprinijeli su umnogome europskoj kulturi i znanosti. Naposljetku možemo zaključiti: višestruki interkulturalni doticaji i prožimanja između Hrvata i stanovnika onodobne Europe i u galantnom stoljeću dokazuju da je Trojedna Kraljevina u mnogim segmentima stajala uz bok toj istoj Europi.

Objavljeni izvori:

- Adam, Robert: *Ruins of the Palace of the Emperor Diocletian at Spalato in Dalmatia*, London 1764.
- Erceg, Ivan: Dnevnik Josipa II. o prilikama u Hrvatskoj i na Jadranskoj obali god. 1775., *Starine JAZU*, sv. 55, Zagreb 1966., 223–262.
- Fortis, Alberto: *Put po Dalmaciji*, priredio Josip Bratulić, preveo Mate Maras, Zagreb 1984.
- Grabovac, Filip: *Čvit razgovora*, priredio Franjo Švelec, Split 1986.
- Le Maire, André Alexandre: O Dubrovniku i Dubrovčanima 1766.: izvještaj gosp. Le Maira, francuskog konzula u Koronu, o Dubrovačkoj Republici, *Dubrovnik*, god. III (XVII), br. 6, Dubrovnik 1974., 9–69.
- Lovrić, Ivan: *Bilješke o putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i život Stanislava Sočivice*, Zagreb 1948.
- Matasović, Josip: *Die Briefe des Grafen Sermage aus dem Siebenjährigen Kriege*, Zagreb 1923.
- Šipuš, Josip: *Temelj žitne trgovine*, priredili Mijo Lončarić i Vladimir Stipetić, Zagreb 2004.

Literatura:

- Arnautović, Aleksandar: Francusko-jugoslavenski odnosi, u: *Enciklopedija Jugoslavije*, sv. 3, Zagreb 1958., 351–386.
- Breyer, Mirko: *Antun conte Zanolović i njegovi sinovi*, Zagreb 1928.
- Čučić, Vesna: Prvi tiskari u Dubrovniku s popisom tiskane građe, *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, god. 48, br. 3–4, Zagreb 2005., 105–158.
- Dadić, Žarko: Utjecaji prosvjetiteljstva na prirodne znanosti u Dalmaciji, *Kolo: Časopis Matice hrvatske*, god. XIII, br. 4, Zagreb 2003., 166–180.
- Despot, Miroslava: Zagrebacka 'pannificina' Franje Kuševića, *Starine JAZU*, sv. 50, Zagreb 1960., 359–399.
- Filipović, Rudolf: Englesko-južnoslavenski odnosi, u: *Enciklopedija Jugoslavije*, sv. 3, Zagreb 1958., 240–253.
- Gostl, Igor: Julije Bajamonti i počeci anglistike u Hrvatskoj, *Croatica – prinosi proučavanju hrvatske književnosti*, god. 28–29, br. 47–48, Zagreb 1998./1999., 7–21.
- Horvat, Josip: *Kultura Hrvata kroz 1000 godina*, sv. 2, Zagreb 1980.
- Hrvatska – Francuska: stoljetne povijesne i kulturne veze / Croatia – France: plusieurs siècles de relations historiques et culturelles*, uredio Dražen Katunarić, Zagreb 1995., 53–68.
- Hrvatska – Italija: stoljetne veze: povijest, književnost, likovne umjetnosti / Croazia – Italia: i rapporti nei secoli: storia, letteratura, arti figurative*, uredila Natka Badurina, Zagreb 1997.

- Hrvatska i Europa, kultura, znanost i umjetnost*, sv. III, Barok i prosvjetiteljstvo (XVII. – XVIII. stoljeće), uredio Ivan Golub, Zagreb 2003.
- Kečkemet, Duško: Louis Francois Cassas i njegove slike Istre i Dalmacije 1782, *Rad JAZU*, knj. 379, Zagreb 1978., 7–200.
- Kečkemet, D.: Crteži i grafike Dioklecijanove palače Fischera von Erlacha, *Peristil*, br. 30, Zagreb 1987., 127–138.
- Kečkemet, D.: *Robert Adam – Dioklecijanova palača i klasicizam*, Zagreb 2003.
- Kos, Koraljka: Luka Sorkočević et sa place dans la musique croate et europeenne du 18eme siècle, *Most: Časopis za međunarodne književne veze*, sv. 3, Zagreb 1991, 322–337.
- Kostić, Veselin: Značenje engleske književnosti i kulture u Dalmaciji krajem 18. i početkom 19. veka, *Književna smotra*, god. XXI, br. 69–72, Zagreb 1988., 22–24.
- Krasić, Stjepan: Ivan Dominik Stratiko i prosvjetiteljstvo, *Kolo: Časopis Matice hrvatske*, god. XIII, br. 4, Zagreb 2003., 181–198.
- Luka & Antun Sorkočević: hrvatski skladatelji*, urednik Stanislav Tukšar, Zagreb 1983.
- Mardešić, Ivo: Osamnaesto stoljeće, u: *Hrvatska – Velika Britanija: povijest kulturnih i književnih odnosa / Croatia – Great Britain: the history of cultural and literary relations*, urednik Ivo Mardešić, Zagreb 1995., 51–71.
- Muljačić, Žarko: *Tomo Basiljević-Baselji, predstavnik prosvjetčenja u Dubrovniku*, Beograd 1958.
- Nazor, Ante – Ladić, Zoran: *Povijest Hrvata. Ilustrirana kronologija*, Zagreb 2003.
- Novak, Slobodan Prosperov: Metamorfoze hrvatskog prosvjetiteljstva, *Kolo: Časopis Matice hrvatske*, god. XIII, br. 4, Zagreb 2003., 96–143.
- Povijest Hrvata*, knj. II (Od kraja 15. st. do kraja Prvoga svjetskog rata), uredili Mirko Valentić i Lovorka Čoralić, Zagreb 2005.
- Puškarčić, Jelena: Anselmo Banduri (1675.–1743), dubrovački benediktinac u Parizu, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, sv. 24, Zagreb 2006., 131–186.
- Rožman, Marija: Francuski putopisi kroz Dalmaciju od prvog križarskog pohoda do kraja XVIII. stoljeća (IV), *Mogućnosti*, god. XXXVIII, sv. 3–4, Split 1991., 385–404.
- Splitski polihistor Julije Bajamonti: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 30. listopada 1994. godine u Splitu*, uredio Ivo Franješ, Split 1996.
- Talijansko-jugoslavenski odnosi, u: *Enciklopedija Jugoslavije*, sv. 8, Zagreb 1958., 283–317.

- Tomasović, Mirko: Aspects de la réception croate de Molière au XVIIIe siècle, u: *Les Croates et la civilisation du livre: actes du 1er Symposium international d'études sur laire culturelle croate: tenu a l'occasion du 500e anniversaire de la parution du premier livre croate imprime en caracteres glagolitiques*, priredio Henrik Heger, Paris 1986., 75–90.
- Vidan, Gabrijela: Kulturna povijest i veze Francuske i Hrvatske, *Gordogan – kulturni magazin*, god. XVI, br. 39–40, Zagreb 1995., 5–15.
- Vidan, G.: O značajkama prosvjetiteljstva u Dalmaciji i Dubrovačkoj Republici ili od čovjeka granica do umrežavanja prosvjetitelj-
skog duha, *Kolo: Časopis Matice hrvatske*, god. XIII, br. 4, Zagreb 2003., 78–95.
- Vlahović, Josip: Dva pisma Džona Rastića na engleskome jeziku, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. 4–5, Zadar 1959., 491–498.
- Vrandečić, Josip: Julije Bajamonti kao prosvjetitelj, *Kolo: Časopis Matice hrvatske*, god. XIII, br. 4, Zagreb 2003., 199–217.
- Vojnović, Luj: *La monarchie française dans l'Adriatique: histoire des relations de la France avec la Republique de Raguse: (1667–1789)*, Paris – Barcelone 1917.